

УДК 349.6

ДО ПИТАННЯ ПРО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Труба В. І.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, Україна

У статті досліджуються міжнародно-правові аспекти екологічних прав людини. Аналізуються основні етапи становлення та розвитку екологічних прав людини в міжнародному законодавстві, а також суверенне право держави на розробку та використання своїх природних ресурсів та її зобов'язання екологічного характеру, закріплені на міжнародному рівні; реалізація цього права держави в національному законодавстві через закріплення широкої системи екологічних прав та обов'язків громадян.

Ключові слова: екологічні права людини, екологічне законодавство, екологічна безпека, природні ресурси.

В юридичній науці екологічні права людини пов'язують з конституційним закріпленням, підкреслюючи таким чином важливість їх правового регулювання, насамперед, національним законодавством. Так, Жевлаков Є. Н. визначає їх як «особливу різновидність конституційних прав людини» [1; 2], а Єрофєєв М. І. пов'язує їх з приналежністю до громадянства та визначає як «комплекс визначених Конституцією України та іншими законодавчими актами прав громадян» [3]. Закріплення екологічних прав громадян в національному законодавстві здійснюється на виконання норм міжнародного законодавства. У чинному міжнародному законодавстві проголошуються право на сприятливе навколишнє середовище, на доступ до екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються навколишнього природного середовища та інше, але екологічні права людини, як самостійна правова категорія, не визначаються. У зв'язку з цим виникає питання про доцільність та перспективність закріплення цього поняття на міжнародному рівні та його змісту у загальнотеоретичному розумінні. Окремі аспекти розвитку екологічних прав людини в міжнародному законодавстві досліджували Анісімова Г. В., Бринчук М. М., Дубовик О. Л., Каракаш І. І., Кобецька Н. Р., Колбасов О. С., Кравченко С. М., Малишева Н. Р., Матузов Н. І., Шемшученко Ю. С. та інші. В той же час у вітчизняній еколого-правовій науці відсутнє ґрунтовне та цілісне дослідження змісту та перспектив розвитку екологічних прав людини у міжнародно-правовій сфері. Все це обумовило проведення даного дослідження та його мету, що полягає в аналізі міжнародно-правового розуміння екологічних прав людини.

В юридичній науці екологічні права у суб'єктивному розумінні прийнято розглядати як закріплені в законі і гарантовані системою права можливості у сфері охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, використання природного середовища та його окремих об'єктів. В той же час деякі вчені-правознавці поряд з екологічними правами виділяють право на використання природних ресурсів [4; 5]. Так, Васильєва М. І. писала: «екологічні права, на відміну від прав природокористування, мають зовнішньоекономічний характер... у зв'язку з цим включають в себе лише деякі види прав загального природокористування, наприклад, рекреаційне» [4, с.

117]. На мою думку, таке положення може розглядатися й щодо екологічних прав людини у міжнародному контексті. На перший погляд, це поняття є загальним і повинно включати до свого змісту також природоресурсні права. В той же час міжнародні документи регламентують лише право на сприятливе навколишнє середовище, залишаючи поза увагою природоресурсні права людей.

Історія розвитку прав людини починається з прийняття Загальної декларації прав людини (Генеральна Асамблея ООН, 1948 р.). В ній міститься перелік економічних, соціальних, культурних прав людини, а також необхідність міжнародного співробітництва у даній сфері. Екологічні права залишилися поза межами правового регулювання даного документу. Як писав Каракаш І. І.: «Пояснюється це тим, що до прийняття Всезагальної декларації світове співтовариство було стурбоване іншими проблемами, зокрема, проблемами соціального облаштування людства у планетарному масштабі. Ресурсні та екологічні проблеми того часу не були настільки відчутними та загрозливими для людства, тобто не володіли всезагальним планетарним характером. Їх загострення позначилось у другій половині теперішнього століття у зв'язку з різким стрибком індустріального розвитку та економічного розвитку післявоєнного періоду» [6, с. 177]. Хоча Загальна декларація прав людини не закріпила жодного екологічного права, у ст.25 даного документу було закріплене право кожного на такий життєвий рівень, що необхідний для підтримання здоров'я та благополуччя його особисто та його сім'ї.

Подальший розвиток прав людини активізувався з прийняттям 16 грудня 1966 року Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [7] та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [8]. Право на сприятливе навколишнє середовище було закріплене у ст.11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, як й в Загальній декларації прав людини, через право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї і на неухильне поліпшення умов життя. Загальновідомо, що без забезпечення сприятливого для людини стану навколишнього середовища життєвий рівень не може бути таким, що сприяє забезпеченню здоров'я та благополуччя людини. Таким чином, логічним є зв'язок між сприятливими умовами навколишнього середовища та рівнем життя населення, а право людини на достатній життєвий рівень тісно пов'язане з її правом на сприятливе навколишнє середовище.

В науці міжнародного права навколишнього середовища вказують також на зв'язок між правом на життя та правом на сприятливе навколишнє середовище. Так, можна згадати наступні слова Шемшученка Ю. С.: «У біологічному плані людина невіддільна від природи ні матеріально, ні духовно. Вона є «.безпосередньо природною істотою... є тілесна, яка володіє природними силами, жива, дійсна, чуттєва, предметна істота». Життя людини обумовлене порівняно вузькими межами фізичних та хімічних умов, що відповідають її анатомічній та фізичній характеристикам. Якщо ж ці умови не дотримуються, порушуються природні передумови для здорового життя людей та соціального самовираження особи. Отже, право людини на життя обумовлене його правом на сприятливе навколишнє середовище. Останнє завжди припускається при проголошенні права людини на життя» [9, с. 279].

Право на життя було закріплене у ст.3 Загальної декларації прав людини та, відповідно до ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, є невід'ємним правом, що охороняється законом. Неможливо сказати, що є важливішим – право на здоров'я чи право на сприятливе навколишнє середовище, як й неможливо сказати, яке з них є похідним від іншого. На мою думку, забезпечення виконання одного впливає на забезпечення виконання іншого. При цьому дані права залишаються самостійними видами основних та невід'ємних прав людини та вони є взаємопов'язаними.

Право людини жити у сприятливому довкіллі та обов'язок нести відповідальність за охорону та покращення навколишнього середовища вперше знайшли своє закріплення у Стокгольмській декларації ООН по навколишньому середовищу від 16 червня 1972 року (Принцип 1). Сприятливість довкілля відповідає поняттю якості навколишнього середовища, що визначається за допомогою законодавчо визначеної системи екологічних нормативів. При цьому слід погодитись з висновком Василюєвої М. І., що: «Право на сприятливе навколишнє середовище – властивість, здавна характерна людині, одночасно природна та соціально-історична. Природна через співвідпорядкування з правом на життя та неможливість здійснення поза природними умовами; соціально-історична через обумовленість історичним досвідом та керованість законами суспільства» [4, с. 92].

В той же час у вітчизняній юридичній науці питання про законодавче закріплення екологічних прав громадян, як зазначає Кобецька Н. Р., вперше поставив Матузов Н. І. в роботі «Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права»: «Зокрема, він зазначав: «...в зв'язку з тим, що в наш час в небувалих масштабах відбувається забруднення і отруєння природи, виникає проблема юридичного обґрунтування і закріплення таких елементарних і разом з тим життєво важливих суб'єктивних прав (особливої їх групи), як право на забезпечення сприятливого навколишнього середовища, право дихати чистим повітрям, право пити чисту воду, споживати безпечні і нешкідливі продукти, користуватись не отруєними плодами і благами природи і т.д. Народи вправі вимагати від своїх держав і урядів прийняття невідкладних і ефективних заходів для захисту землі, води, атмосфери і людей від шкідливого впливу, збереження самого життя людини» [11, с. 10]. Слідом за цим Колбасов О. С. в 1976 р. писав: «Потреба дихати чистим доброякісним повітрям, безпечним для здоров'я, яка раніше задовольнялась необмежено і не потребувала якого-небудь правового захисту, сьогодні вже потребує правового оформлення і правових гарантій» [12, с. 79].

Останнім часом підкреслюється, що право людини на сприятливе навколишнє середовище знаходиться у безпосередньому зв'язку з концепцією забезпечення екологічної безпеки як складової частини ідеї всезагальної системи міжнародної безпеки. Екологічна безпека – це необхідна умова гарантованості права людини на сприятливе навколишнє середовище [9, с. 281]. У зв'язку з цим слід згадати також про міжнародні договори, спрямовані на попередження настання реальної загрози надзвичайних подій техногенного характеру: наприклад, Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого впливу на природне середовище від 18 травня

1977 року, Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13 листопада 1979 року та інше.

Наступний етап розвитку екологічних прав на міжнародному рівні пов'язаний з прийняттям Конвенції про доступ до інформації і участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього природного середовища (м.Оргус, 25 червня 1998 року). В цій Конвенції були продекларовані екологічні права громадян на сприятливе довкілля, екологічну інформацію, участь у прийнятті екологічно значущих рішень та інше, а також закріплені процедурні (процесуальні) права щодо їх захисту: право на доступ до інформації, участь громадськості у процедурах прийняття екологічно значимих рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань. При цьому слід зазначити, що правове забезпечення участі громадськості у захисті прав людини є важливим елементом у демократичному розвитку будь-якої держави та є корисним для окремого суб'єкта та суспільства в цілому.

Доступ до інформації є інструментом номер один для громадськості, яка прагне брати участь в охороні навколишнього середовища. За відсутності достовірної інформації не варто чекати позитивного результату від будь-якої акції. Власне, саме вона є основним інструментом у дискусіях з екологічних проблем, вона береться до уваги в судовому чи адміністративному процесі. З одержання інформації в більшості випадків і починається сам процес участі громадськості [12, с. 106].

Відкритим залишилось питання про захист екологічних прав в судовому порядку, що також впливає на їх закріплення на міжнародному рівні. Зокрема, загальнопоширеним є питання: як можна законодавчо закріплювати право, яке не можна захистити? У зв'язку з цим вважається, що закріплення права на сприятливе навколишнє середовище як всезагального права, що включає до свого змісту й інші екологічні права, є достатнім. Так, Дубовик О. Л. зазначає, що з формулювань Стокгольмської декларації ООН по навколишньому середовищу та Декларації Ріо-де-Жанейро по навколишньому середовищу і розвитку не можна вивести конкретне право для судового процесу: «Сама Конвенція по правам людини не знає власного, самостійного права на сприятливе (чи здорове) навколишнє середовище, але Суд по правам людини тлумачить перелічені в ній права так, що вони становляться застосованими й до екологічних проблем. Наприклад, Суд побачив у будівництві звалища для сміття на відстані 12 метрів від житлового дому порушення ст. 8 Конвенції по правам людини – права на охорону житла та приватного життя» [13, с. 61]. Таким чином, підкреслюється екологічна складова загальноновизнаних на міжнародному рівні основних прав людини.

Аналізуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що поряд з розвитком людства, змінювався характер потреб людини в природі та відповідно розвивалися права людини. Хоча у міжнародному праві загальноприйнято вирізняти громадянські (особисті), політичні, культурні, соціальні та економічні права, екологічна складова є в кожному з цих видів права. З іншої точки зору, як писав Бринчук М. М.: «Питання про характер потреб людини у природі, чи про функції природи щодо людини покладені в основу екологічних прав, зокрема, права на сприятливе навколишнє середовище» [14, с. 6]. Екологічні права людини здобули широкого визнання у сучас-

ному суспільстві та є важливою тенденцією розвитку як екологічного законодавства, так й галузі міжнародного права навколишнього середовища. Право на сприятливе навколишнє середовище в юридичній науці стало визнаватися інститутом екологічного права та принципом міжнародного права. Його дотримання є вимогою не лише закону, але й природи людини з метою досягнення її гармонійного існування у сучасному світі.

Природоресурсні питання розглядаються в міжнародних документах у прив'язці до суверенних прав держав на розробку та використання належних їм природних ресурсів. Так, п. 2 ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та п. 2 ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріпили однакове положення: «Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, ґрунтованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування». Це логічно, що реалізація державою своїх суверенних прав на розробку та використання її природних ресурсів впливає на рівень реалізації нею її можливостей на міжнародному рівні та обсяг природоресурсних прав окремих суб'єктів на національному рівні. Таким чином, можна погодитися з Каракашем І. І., що: «У наведеному положенні явно просліджується залежність реалізації економічних, соціальних, політичних та культурних прав людини від ступеню свободи використання народами своїх природних багатств та природних ресурсів» [6, с. 178].

Суверенне право держав розроблювати свої природні ресурси було закріплене також у Декларації Ріо-де-Жанейро по навколишньому середовищу і розвитку (14 червня 1992 р.) поряд з правом на розвиток таким чином, щоб задовольнялися потреби теперішнього та майбутнього поколінь у сфері розвитку та навколишнього середовища (принципи 2, 3).

Порівнюючи це з Принципом 1 Стокгольмської декларації, можна зробити висновки про те, що предмет міжнародно-правового регулювання у сфері охорони довкілля значно розширився. Велика кількість держав вважає проблеми соціально-економічного розвитку більш нагальними і невід'ємними від екологічних. Тому є зрозумілим, що в Декларації Ріо був закріплений принцип сталого розвитку, проте його формулювання в контексті права на розвиток засвідчує про зміщення до економічних пріоритетів (Принцип 3). Таким чином, Декларація Ріо закріпила нову тенденцію у розвитку міжнародно-правової охорони довкілля, спрямовану на пріоритетність соціально-економічних питань, розвитку загалом. Низка конвенцій, укладених в останні роки, регулює як охорону, так і використання окремих елементів довкілля: Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому розвитку ріки Дунай, Конвенція про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер [15, с. 168]. Більш детально природоресурсні права людини, а саме право на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів регулюється в національному законодавстві. Це можна визнати однією з форм реалізації державами суверенного

права встановлювати та забезпечувати права людини, що є загальновизнаним принципом міжнародного права.

В деяких міжнародних документах безпосередньо не закріплюються право на сприятливе навколишнє середовище, але їх зміст спрямований на забезпечення цього права. Як правило, це здійснюється через встановлення обов'язку держав не спричиняти шкоду природному середовищу, окремим природним ресурсам та застосовувати певні природоохоронні заходи, встановлення юридичної відповідальності та інше. Так, у ст. 4 Угоди між Урядом України та Урядом Угорської Республіки з питань водного господарства на прикордонних водах від 28 липня 1993 року [16] було закріплене право Договірних Сторін використовувати не більше половини узгодженої кількості водних ресурсів. Ст. 2 Конвенції щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай від 1 червня 1994 року [17] закріпила право приймати та здійснювати суворіші заходи щодо підтримки та покращення умов навколишнього середовища та водних ресурсів р. Дунай ніж ті, що випливають з положень конвенції.

Відповідно до ст.9 Конституції України [18], чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. На розвиток даного конституційного положення ст. 19 Закону «Про міжнародні договори» [19] доповнює, що вони застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

На виконання положень міжнародних договорів у ст.50 Конституції України було закріплено, що: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення». В національному законодавстві екологічні права та обов'язки найповніше закріплено в Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 9-12). Згідно з цим Законом громадянин України має право на: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; об'єднання в громадські природоохоронні формування; одержання в установленому порядку повної та достовірної екологічної інформації тощо.

Таким чином, суверенне право держави на розробку та використання своїх природних ресурсів та її зобов'язання екологічного характеру, закріплені на міжнародному рівні, реалізуються в національному законодавстві через закріплення широкій системі екологічних прав та обов'язків громадян.

На противагу вищенаведеному, є й інша точка зору про загальний зміст поняття екологічних прав людини. Так, Бринчук М. М. вказує на умовний характер змісту поняття екологічних прав людини, до яких відносяться як універсальне право на сприятливе навколишнє середовище, так й право людини на використання природних ресурсів. Це обумовлене, насамперед, назвою галузі екологічного права [14, с. 8-9], яка регулює всі ці питання в цілому. Враховуючи поширеність назви «право навколишнього середовища» у зарубіжних країнах та на міжнародному рівні

(environmental law) та відповідну назву суб'єктивних прав правами на навколишнє середовище, з такою точкою зору можна погодитися. Окрім цього, як вище зазначалося, природоресурсні права закріплюються по відношенню до держави та знаходять своє вираження в екологічних правах людини на національному рівні. Наша держава є відповідальною перед людиною за свою діяльність. А права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст.3 Конституції України).

Загальновідомо, що здійснення природоресурсних можливостей особою підлягає лімітуванню у зв'язку з обмеженістю природних ресурсів та в силу самого змісту поняття «сприятливе навколишнє середовище», в межах якого й здійснюється ця діяльність. Таким чином, екологічні права людини у міжнародному контексті слід розуміти як загально універсальне поняття, що має природоохоронний та природоресурсний характер в цілому. В теорії юридичної науки вони визнаються природними та особистими правами, що належать людині з моменту її народження, супроводжують її протягом усього життя та не підлягають відчуженню.

Список літератури

1. Жевлаков Э. Н. Российская юридическая энциклопедия / Э. Н. Жевлаков. – М. : Изд.дом Инфра-М, 1999. – 361 с.
2. Жевлаков Э. Н. Энциклопедический юридический словарь / Э. Н. Жевлаков / [Под общ.ред. В. Е. Крутских]. – 2-е изд. - М.: Инфра-М, 1998. – с. 361.
3. М. І. Єрофєєв. Юридична енциклопедія / М. І. Єрофєєв. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. – . – 2 том. Д-Й. – 1999. – 786 с.
4. Васильєва М. И. Публичные интересы в экологическом праве: теория и практика правового регулирования : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.06 / М. И. Васильева – М., 2003. – 416 с.
5. Кобецька Н. Р. Екологічні права громадян України : дис. .... кандидата юрид. наук : 12.00.06. – К., 1998. – 173 с.
6. Каракаш И. И. Права человека на пользование природной средой в международных документах и национальном законодательстве // И. И. Каракаш. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений: Сб. избр. статей, докладов и рецензий (1997-2007). – Одесса: Фенікс, 2007 – С. 177-184.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року, ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148 від 19 жовтня 1973 р.
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148 від 19 жовтня 1973 р.
9. Шемшученко Ю. С. Право человека на благоприятную окружающую среду в свете концепции прав человека // Ю. С. Шемшученко. Выбране. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – с. 278-283.
10. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратовского у-та, 1972. – с.10.
11. Колбасов О. С. Экология: политика-право. Правовая охрана природы в СССР / О. С. Колбасов. – М. : Наука, 1976. – С. 79.
12. Большакова М., Кобецька Н. Що таке право на інформацію і як його використовувати // Екологічні права громадян: як їх захистити за допомогою закону / М. Большакова, Н. Кобецька. – Київ : Інформаційне агентство «Ехо-Восток», 1997. – С. 106-115.
13. Лопез-Остра против Испании // Европейский журнал по правам человека. – 1995. № 3. – С. 530.
14. Бринчук М. М. Теоретические основы экологических прав человека / М. М. Бринчук // Государство и права. – 2004. – № 5. – С. 5-15.

15. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / [Кол. авт. : Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З.] – Львів. – 2009. – 203 с.

16. Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки з питань водного господарства на прикордонних водах від 28.07.1993 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 2004 р., № 4, Книга 1, стор. 376, стаття 845.

17. Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай) від 1 червня 1994 року // ратифікована Законом України № 2997-III від 17 січня 2002 р. // Голос України від 12.02.2002 - № 28.

18. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями) // ВВР України. - 1996. – №30. – Ст. 141.

19. Про міжнародні договори: Закон України № 1906-IV від 29 червня 2004 року // Голос України від 03.08.2004 – № 142.

Труба В. І. К вопросу о международно-правовых аспектах понимания экологических прав человека / В. И. Труба // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – Р. 177-184.

В статье исследуются международно-правовые аспекты экологических прав человека. Анализируются основные этапы становления и развития экологических прав человека в международном законодательстве, а также суверенное право государства на использование своих природных ресурсов и обязательства экологического характера, закрепленные на международном уровне; порядок реализации указанного права государства в национальном законодательстве через закрепление широкой системы экологических прав и обязанностей граждан.

Ключевые слова: экологические права человека, экологическое законодательство, экологическая безопасность, природные ресурсы.

Truba V. To the question of State Responsibility aspects of understanding of the ecological human rights / V. Truba // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). – № 2. – P. 177-184.

In a paper investigates the international legal aspects of environmental human rights. Analyzes the main stages in the development of environmental human rights in international law, as well as the sovereign right of States to exploit their natural resources and environmental obligations set out at the international level, the procedure for exercising this right of the State in national law through the consolidation of a broad system of environmental rights and responsibilities of citizens.

Key words: environmental rights, environmental law, environmental security, natural resources.

Надійшла до редакції 19.10.2010 р.